

Pretoria is nie gestig om as

Regeringsetel te dien nie.

Die opvatting word taamlik algemeen gehuldig dat Pretoria sy ontstaan te danke het aan die feit dat in die jare vyftig van die vorige eeu gevoel is dat 'n sentrale regeringsetel broodnodig geword het vir die sentralisasie van die Republiek se administrasie. Hierdie indruk is nou onlangs weer gewek deur die opstellers van die Eeufeesalbum van Pretoria. Op bladsy 9 van die betrokke album lees ons: „Een van die uitvloeisels van hierdie **eenheidstrewes** was die **stigting** van Pretoria as 'n sentrale middelpunt en as hoofstad waartoe hy (M. W. Pretorius) in Augustus 1853 die eerste stoot gegee het.”

By die deurlees van die Volksraadsbesluite en ander nagelate stukke wat in die Transvaalse argief 'n tuiste gevind het, blyk dit duidelik genoeg dat die dorp nie aangelê is omdat daar algemeen 'n behoefte ontstaan het aan 'n sentraal geleë regeringsetel nie. Dat daar wel so 'n strewes was, is duidelik maar Pretoria is aangelê tenspyte van hierdie strewes. Pretoria was **bestem** om die hoofstad te word, dit is nie aangelê om as hoofstad te dien nie. Soos ons hieronder sal sien moet die fout wat oor die algemeen gemaak is in verband met die aanlê van Pretoria gesien word in die feit dat ons al te geneig was om die strewes na 'n sentrale regeringsetel, 'n strewes wat sterk aanwesig was by M. W. Pre-

torius, te verkonkreiseer in die aanleg van die dorp self, veral omdat M. W. Pretorius die regeringsetel **gevestig wou sien op die plek waar 'n dorp reeds besig was om te ontstaan as gevolg van die bevolkingstoename van die gebied.**

Teen die jaar 1850 is dit allerweê aangevoel dat 'n sentrale setelplaas vir die Republikeinse regering broodnodig geword het. Die feit dat die Volksraad sy sittings òf te Potchefstroom, òf te Lydenburg of Rustenburg van tyd tot tyd gehou het, en die feit dat soiets desentraliserend op die staatsgesag ingewerk het daar dit nie altoos vir die Volksraadslede moontlik was om sittings van die Raad by te woon nie met die gevolg dat dit dikwels gebeur het dat Raadslede wat die streek of gebied verteenwoordig het waar die sitting op daardie tydstip plaasgevind het so 'n sitting oorheers het ten koste van die ander gebiede, dit vanselfsprekend in die hand gewerk het.

Wat die probleem vir die staatsvaders nog verder bemoeilik het was die feit dat die inwoners van so 'n distrik gewestelike patriotisme ontwikkel het en die volksraadsittings gebruik het om hul eie plaaslike belange te bevorder ten koste van die ander distrikte. Soos Professor Pelzer dit in sy werk „Wordingsjare,” deel I, p. 143 stel: „Elke dorp het hom volkome onafhanklik teenoor

The Transvaal Republic. Old Pretoria: First Dutch Church erected on Church Square.
This view was taken in 1860. (Album D, No. 10.)

Photo: Transvaal Museum

elke ander geag, sodat van groter eenheid soos gesimboliseer in 'n sentrale setelplaas waarvandaan leiding vir die hele gebied kan uitgaan, geen sprake was nie." Vir sommige historici kom dit selfs voor asof elke dorp en die daarmee saamvallende distrik 'n de jure republiek was. (van Jaarsveld, Dr. F. A. Die Eenheidstrewer van die Republikeinse Afrikaners, Deel I, 1951.).

Die burgers van die Republiek het gaande self gevoel dat hierdie 'n ongesonde toestand van sake is wat stremmend op die gesonde ekonomiese en politieke ontwikkeling van die staat ingewerk het. Daarom vind ons dan ook dat daar verskeie petisies ingestuur word waarin daar sterk aangedring word „dat ons Hoofstad meer in 't dikste midden van die bevolking mog te zyn; en niet op het uithoek waar het nie kan beskermad worden" (V.R. 156/51, 1 April 1851 en ook by Pelzer, p. 143 loc. cit.) Veral die inwoners van Vaalrivier en Marico het gevoel dat 'n sentrale Regeringsplaas broodnodig is omdat die gedurige verskuiwing dit nie vir hul lede moontlik maak om die sittings by te woon nie. (V.R. B., 9 Augustus 1853, art. 51. Ook by Pelzer, t.a.p.)

Dit is bekend hoedat M. W. Pretorius, na aanleiding van hierdie behoefte aan 'n hoofstad en agerend op die dringende aandrang van die memorialiste, besluit het om die twee plase aan die Apiesrivier behorende aan J. J. Prinsloo en A. van der Walt vir hierdie doel aan te koop vir die bedrag van 8,000 Rds. Hierdie stuk grond sou uitmuntend

beantwoord aan sy doel om die Regeringsetel daar te vestig aangesien dit so sentraal geleë was en daar ook nog boonop uitstekende bougrond beskikbaar was. (Pelzer, p. 143.).

Toe die inwoners van die gebied langes die Apiesrivier tot aan Pienaarsrivier van hierdie besluit hoor, was hulle dadelik ontevrede. Ses dae nadat Pretorius die saak aanhangig gemaak het, het die burgers van hierdie gebied op die 29ste Augustus 1853 'n „onderdanigste versoek schrift van ons ondergeteekend Publik aan de wat Edele leeden van ons Eersaame Volksraad" opgestel en aan die Volksraad voorgelê. (V.R. 312/5). Altesaam dertig burgers het die versoekskrif onderteken. Hul grootste beswaar teen die voorgestelde aanleg van 'n nuwe dorp langes die Apiesrivier was dat al hul plase bebou is en as daar 'n dorp in hul midde aangelê word, dan sal al hierdie plase „moeten vervallen en onbestaanbaar worden door dien aanleg, en de Edele heeren en leeden moet dog insien dat het niet aangenaam of doenlyk is als een man syn plaats so lang bewoont en aangelegt heeft om hen so te moeten laten liggen." Of die plase se waarde sou vermeerder na so 'n dorpsaanleg word hier nie aan gedink nie. Miskien spreek hier meer van die gehegtheid van die Boer aan sy grond ongeag die spekulasie-waarde daarvan as wat ons besef.

In September 1853 is hierdie memorie tesame met die brief van Pretorius oor die aankoop van die twee plase in behandeling geneem

deur die Volksraad wat toe te **Lydenburg** gesit het. Na 'n bespreking is daar toe besluit **om nie op daardie tydstip daartoe oor te gaan om 'n nuwe dorp aan te lê nie** „omdat de noodige fondse daartoe ontbreken” (V.R.B., 23 Sept. 1853, Art. 80). Natuurlik het onder andere Raadslid J. J. P. Prinsloo van wie die plaas gekoop is ernstig beswaar hierteen geopper (Ibid). Maar aangesien die sitting te Lydenburg plaasgevind het, en die Raadslede van Lydenburg waarskynlik hul gewestelike belange sou beskerm, is hierdie besware oor die hoof gesien „omreede de zaken nog niet zoo zyn geregeld om tot zulk eene stap te kunnen overgaan” (Ibid.)

Maar intussen, nadat afgesien is van die aanleg van 'n nuwe dorp langes die Apiesrivier en nadat nie meer gepraat is van die aanlê van 'n sentrale regeringsetel op die walle van die Apiesrivier nie, het die getalle van die inwoners van dié gebied so toegeneem dat daar by die Volksraad daarop aangedring is om aldaar 'n nuwe kerkgemeente te stig. Aan hierdie versoek is in 1854 voldoen. (Pelzer, p. 144). Hierdeur gekompromiteer en ook waarskynlik uit hoofde van die feit dat die inwonerstal dit geregverdig het, het die Raad op 16 November 1855 op aandrang van Pretorius, Prinsloo en van der Walt besluit om die dorp aan te lê en om dit Pretoria te noem. (V.R.B., 16 November 1855, art 70). Die bewoners van hierdie streek het nie weer besware ingedien nie en het hulle heelwaarskynlik intussen die noodwendigheid van so 'n dorpsaanleg in hul midde ingesien.

Dit is ook belangrik om daarop te let daar hierdie sitting te Potchefstroom plaasgevind het waardeur die halstarrige Lydenburg-invloed verminder is. Ook het die Lydenburgse lede waarskynlik nie beswaar daarteen geopper nie omdat dit nie 'n antwoord was **op die versoek vir 'n sentrale volksraadsetel „op het middenpunt van de Republiek” nie.** (Pelzer, p. 145, loc. cit.) Niks word in hierdie besluit van so iets gerep nie, want selfs Potchefstroom het ook sy eie gewestelike belange gehad wat deur die aanwesige lede beskerm sou word. Ons vind dan ook dat die Potchefstroomers **herhaaldelik hierna daarop aandrang dat hul dorp die hoofsetelplaas van die Regering moet wees.** (R. 777/55 en Pelzer, p. 145).

Gelukkig vir die toekomstige hoofstad van Transvaal was die gewestelike patriotisme van die Lydenburgers so sterk dat hulle hierna selfs 'n eie Republiek gestig het. Ook is hierna die probleem van die hoofstad opgelos deurdat daar 'n kompromis aangegaan is waardeur Potchefstroom „gelegen aan de Mooirivier” die „hoofdplaats der Republiek en Pretoria de zetel van het Gouvernement zyn” (art. 17 van die grondwet van 1858 en Pelzer, loc. cit.)

Eers nadat Lydenburg weer met die res van Transvaal verenig het, is die dwingende van 'n sentrale regeringsetel aangevoel (R. 3294/59 en Pelzer, t.a.p.) **en is daar besluit dat Pretoria die regeringsetel van die Republiek sou wees.** (Gouvernements Courant, 30 April, 1860).

T. S. van Rooyen.